

Οι Εορτές της Περιτομής και της Υπαπαντής του Κυρίου

υπό

Πρεσβυτέρου Στεφάνου Αλεξόπουλου

Προοίμιο

Οι εορτές της Περιτομής και της Υπαπαντής ανήκουν και οι δύο στον εορτολογικό κύκλο των Χριστουγέννων, αφού εξαρτώνται ημερολογιακά από τα Χριστούγεννα και μνημονεύουν γεγονότα της βρεφικής ηλικίας του Ιησού, μέσα στο πλαίσιο της Ιουδαϊκής παράδοσης. Στην σύντομη αυτή ιστορικο-λειτουργική επισκόπηση των δύο αυτών εορτών, έμφαση θα δοθεί στην πρώιμη ιστορία και εξέλιξή τους, μέχρι και την εδραίωσή τους στο Βυζαντινό εορτολόγιο. Ζητήματα τυπικού των εορτών δεν θα μας απασχολήσουν, λόγω περιορισμένου χώρου, εκτός εάν κρίνουμε ότι συμβάλλουν στην ιστορία της εξέλιξης των εορτών αυτών στον Βυζαντινό Λειτουργικό Τύπο.¹ Θα εξετάσουμε τις δύο αυτές εορτές ξεχωριστά, κλείνοντας με όποια συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε σχετικά με τις αρχές και την εξέλιξη των εορτών αυτών. Ο περιορισμένος χώρος της ιστορικο-λειτουργικής αυτής επισκόπησης δεν επιτρέπει την εξαντλητική εξέταση κάθε πτυχής της ιστορικής εξέλιξης των εορτών της Περιτομής και της Υπαπαντής, αλλά θα επιχειρήσουμε να παραθέσουμε μερικά στοιχεία για τα «κομβικά σημεία» της εξέλιξής τους, πάντα σύμφωνα με την ταπεινή εκτίμησή μας.

1. Η Εορτή της Περιτομής

Σύμφωνα με την Ιουδαϊκή παράδοση η περιτομή και η ονοματοδοσία των άρρενων τέκνων ελάμβανε χώρα την ογδόη ημέρα μετά την γέννησή τους.² Έτσι λοιπόν, «καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτῶ τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλλημφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ».³ Εἰς ανάμνησιν αὐτοῦ λοιπόν του γεγονότος στη ζωή του Χριστοῦ εορτάζεται σήμερα στην Ορθόδοξη λειτουργική παράδοση η Περιτομή του Κυρίου την 1^η Ιανουαρίου, οκτῶ δηλαδή ἡμέρες μετά την εορτή των Χριστουγέννων, ως μικρὴ Δεσποτικὴ εορτή, μαζί με την μνήμη του Ἁγίου Βασιλείου του Μεγάλου.

Ἡ πρώτη αναφορά στην εορτή της Περιτομῆς του Κυρίου απαντάται στο Οδοιπορικὸ της Εθερίας (ἢ Εγερίας), τῆ σημαντικότετη αὐτὴ πηγὴ πληροφοριῶν για τὴν λειτουργικὴ πράξη των Ἱεροσολύμων κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος μ.Χ.⁴ Σύμφωνα λοιπόν με τὴν Εθερία (κεφ. 25), και για οκτῶ ἡμέρες μετά τα Ἐπιφάνεια (6 Ιανουαρίου – συνεοραζόταν ἡ Γέννηση και ἡ Βάπτισις του Ἰησοῦ)⁵ ὁ ἐπίσκοπος λειτουργοῦσε καθημερινά και με μεγαλοπρέπεια. Τὴν ογδόη ἡμέρα ἡ λειτουργία ετελείτο στο Σταυρό, στο αἶθριο μεταξύ τῆς ροτόντας τῆς Αναστάσεως και τῆς Βασιλικῆς του Κων/νου.⁶ Ἡ λειτουργία αὐτὴ ἐκλείνε τὸν κύκλο εορτασμοῦ των

Επιφανείων, ενεργώντας ως απόδοση της εορτής.⁷ Η Εθερία δεν μας δίνει τίτλο για την εορτή αυτή, ούτε μας λέει τί αναγνώσματα είχε η ημέρα αυτή.

Περισσότερες λεπτομέρειες μας δίνει μια άλλη σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για την λειτουργική πράξη των Ιεροσολύμων στις αρχές του 5^{ου} αιώνα μ.Χ., το Αρμενικό Λεξιονάριο.⁸ Μαθαίνουμε ότι «την όγδοη ημέρα μετά την Γέννηση (=14 Ιανουαρίου),⁹ ημέρα της περιτομής του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, μαζευόμαστε στην Ανάσταση».¹⁰ Εδώ όχι μόνο μας δίνεται το όνομα της εορτής (περιτομή του Κυρίου), αλλά παρακάτω μας δίνονται και τα αναγνώσματα: (Προκείμενον) Ψαλμός 97:2, Προς Κολασσαείς 2:8-15, Αλληλούια, Ψαλμός 84.2, Λουκά 2:21¹¹.

Ακολουθεί μια σημείωση, η οποία είναι σημαντική, διότι συνδέει το κλείσιμο του οκταήμερου κύκλου της εορτής της Γέννησης του Χριστού με την εορτή της Περιτομής: «Ο κανόνας των αγίων Επιφανείων ολοκληρώθηκε».¹² Με άλλα λόγια, η εορτή η οποία εδώ ονομάζεται Περιτομή, που ως ευαγγελικό ανάγνωσμα έχει το σχετικό χωρίο, και που εδώ κλείνει την οκτάβα των Επιφανείων, είναι η ίδια εορτή που περιέγραψε η Εθερία στο Οδοιπορικό της έναν αιώνα πριν. Η μόνη διαφορά είναι ο τόπος τελέσεως της Θείας Λειτουργίας, η οποία τώρα γίνεται στην ροτόντα της Αναστάσεως, ένδειξη πιθανόν μιας μεγαλύτερης έμφασης στην εορτή της Περιτομής.

Η εισαγωγή του εορτασμού της Γέννησης του Χριστού στην Ανατολή στις 25 Δεκεμβρίου προκάλεσε και την μεταφορά της εορτής της Περιτομής από τις 14 την 1 Ιανουαρίου. Η 1 Ιανουαρίου ήταν στο εθνικό εορτολόγιο η εορτή των καλένδων, συνυφασμένη με εορταστικές εκδηλώσεις διάρκειας 5 ημερών μη αρμοζουσών στον Χριστιανικό τρόπο ζωής. Χαρακτηριστική είναι η ομιλία του Αστερίου, επισκόπου Αμασείας, η οποία εκφωνήθηκε στις 6 Ιανουαρίου του έτους 400, και η οποία μας δίνει πολλές λεπτομέρειες για την εθνική εορτή αυτή, όπως και για το γεγονός ότι πολλοί Χριστιανοί απουσίαζαν από τον εορτασμό των Επιφανείων και αντιθέτως συμμετείχαν στην εθνική αυτή εορτή.¹³ Στο ίδιο μήκος κύματος σώζεται και ομιλία του Ιωάννου του Χρυσόστομου.¹⁴

Έχει στο παρελθόν ειπωθεί ότι η τοποθέτηση της εορτής της Περιτομής του Χριστού την 1 Ιανουαρίου ήταν μια προσπάθεια έξωσης της εθνικής εορτής των καλένδων και των εθίμων συνυφασμένων με την εθνική εορτή αυτή.¹⁵ Νομίζω ότι τα μέχρι τώρα στοιχεία που έχουμε παραθέσει δείχνουν ότι η ημερομηνία της εορτής της Περιτομής δεν έχει να κάνει με την εθνική εορτή των καλένδων, αλλά εξαρτάται από την ημερομηνία εορτασμού των Χριστουγέννων και μόνο. Πιστεύουμε, όμως, ότι η εορτή της Περιτομής θα μπορούσε να εξηγηθεί και μέσα στο πλαίσιο των Χριστολογικών ερίδων του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνας. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο παραπέμπει και η διήγηση του συναξαρίου της ημέρας:

...ώστε καὶ τὰ τῶν αἰρετικῶν ἐμφράξαι στόματα, σάρκα μὴ ἀνειληφέναι κατατολμώντων λέγειν αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ φαντασίαν

γεγενῆσθαι πῶς γὰρ περιετέμετο, ἂν σάρκα μὴ ἀνηλειφῶς ἦν; καὶ τοὺς ἀγνώμονας Ἰουδαίους ἐπιστομῆσαι, τὸ Σάββατον μὴ τηρεῖν καὶ τὸν Νόμον λύειν, συκοφαντοῦντας, τόν, μέχρι καὶ τῆς Περιτομῆς τὴν τοῦ Νόμου διασώσαντα φυλακὴν.¹⁶

Πιθανῶς βέβαια ὁ εορτασμός τῆς Περιτομῆς τοῦ Χριστοῦ τὴν 1 Ἰανουαρίου νὰ βοήθησε ἰσῶς στὴν εξασθένηση τῶν ἐθνικῶν ἐθίμων τῆς ἰδίας ἡμέρας.

Σῶζεται ομιλία τοῦ Πρόκλου (c. 390-446, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ 434-446) στὴν εορτὴ τῆς Περιτομῆς, ἡ ὁποία εἰάν ὄντως εἶναι γνήσια¹⁷ τότε ἔχουμε ἓναν μάρτυρα τῆς εορτῆς τῆς Περιτομῆς στὴν Κωνσταντινούπολη ἤδη στα μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνα. Σημειωτέον ὅτι στὴν ομιλία αὐτὴ δὲν γίνεται καμμία ἀναφορὰ στὴ ἐθνικὴ εορτὴ τῶν καλένδων· ἀντιθέτως εἶναι μιὰ καθαρὰ θεολογικὴ ομιλία.

Πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν λειτουργικὴ πράξη τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων μεταξύ τοῦ 5^ο καὶ 8^ο αἰῶνος, πρὶν ἀπὸ τὴν βυζαντινοποίησή της,¹⁸ εἶναι τὸ Γεωργιανὸ Λεξιόνάριο.¹⁹ Παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον διότι ὁ εορτασμός τῶν Χριστουγέννων στὶς 25 Δεκεμβρίου ἔχει ἤδη εἰσαχθεῖ στα Ἱεροσόλυμα, καὶ ἔτσι ἡ εορτὴ τῆς Περιτομῆς εορτάζεται τῶρα τὴν 1 Ἰανουαρίου. Τὴν ἴδια ἡμέρα ὅμως ἐμφανίζεται καὶ ἡ εορτὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Μετὰ ἀπὸ μιὰ πολὺ σύντομη εἰσαγωγὴ στο μῆνα Ἰανουάριον καὶ τὴν εορτὴ τῆς Περιτομῆς, μᾶς δίνει τὰ ἀναγνώσματα τῆς ἡμέρας:

Μηνός Ἰανουαρίου 1^η: Ἀρχὴ τοῦ ἔτους καὶ περιτομὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
Πρὸς Γαλάτας 3:2 (παραπέμποντας στὴν 4^η ἡμέρα μετὰ τὰ Θεοφάνεια).

Κατά Λουκά 2:21-25^α (παραπέμποντας στις 2 Φεβρουαρίου).

Ακολουθεί η αναφορά στην μνήμη του Αγίου Βασιλείου, όπου και δίδονται διαφορετικά αναγνώσματα (για την ίδια ημέρα):

Ψαλμός 131:9, στίχος 131:1
Παροιμιών 10:20-25
Μαλαχίας 2:3-7
Προς Εβραίους 13:7-16
Αλληλούια Ψαλμός 32:1
Κατά Ματθαίον 13:44-52.²⁰

Μάλιστα, σε ένα χειρόγραφο του Γεωργιανού Λεξιοναρίου, δεν γίνεται καμμία αναφορά στην Περιτομή του Χριστού.²¹ Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του Γεωργιανού Λεξιοναρίου είναι ότι αναφορά στην Περιτομή γίνεται και στα αναγνώσματα της παραμονής της εορτής της Υπαπαντής, όπου δίδονται τα Κολ. 2:8-14 και Λουκ. 2:21,²² αναγνώσματα της εορτής της Περιτομής στο Αρμενικό Λεξιονάριο.²³ Το γεγονός αυτό, μαζί με την παρατήρηση ότι στο Ευαγγέλιο του Λουκά η αναφορά στην περιτομή του Κυρίου καταλαμβάνει μόνον ένα στίχο (2:21), και αμέσως ακολουθεί η εκτενής αναφορά στην υπαπαντή του Κυρίου, μας οδηγεί στο να υποθέσουμε ότι πιθανώς η εορτή της Περιτομής να εορταζόταν αρχικώς μαζί με την εορτή της Υπαπαντής, πιθανώς ως προεόρτια της Υπαπαντής. Με αυτόν τον τρόπο ίσως μπορεί και να εξηγηθεί και η απουσία μνείας της εορτής της Περιτομής την 1^η Ιανουαρίου στο ως άνω χειρόγραφο του Γεωργιανού Λεξιοναρίου.

Δεν είναι όμως αυτή η μόνη περίπτωση όπου η Περιτομή δεν μνημονεύεται την 1 Ιανουαρίου. Στο «Περί της Βασιλείου Τάξεως,» έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (905-959, αυτοκράτορας μεταξύ 945-959) και πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την συμμετοχή του αυτοκράτορος του Βυζαντίου στην λειτουργική ζωή,²⁴ η 1 Ιανουαρίου αναφέρεται μόνο ως ημέρα μνήμης του Αγ. Βασιλείου, όπου κατά την εορτή αυτή ο αυτοκράτορας δεν συμμετείχε στην λιτανεία προς τον ναό του Αγίου Βασιλείου αλλά παρέμενε στην Μαναύρα. Καμμία αναφορά δεν γίνεται εδώ στην εορτή της Περιτομής²⁵ όχι γιατί δεν υπήρχε, αλλά γιατί η εορτή του Αγίου Βασιλείου φαίνεται ότι είχε μεγαλύτερη βαρύτητα στη συνείδηση των πιστών. Ο συνεορτασμός της Περιτομής του Κυρίου και της μνήμης του Μεγάλου Βασιλείου επίσης μαρτυρείται σε ομιλία του Ανδρέου Κρήτης (c. 660-745), όπου αναφέρεται και στις δύο εορτές.²⁶

Ενδιαφέρουσα μαρτυρία είναι αυτή του Γεωργιανού μηνολογίου του 10^{ου} αιώνας (Sinai georg. 34) όπου την 1 Ιανουαρίου μνημονεύονται: «Περιτομή του Κυρίου, μνήμη Βασιλείου επισκόπου Καισαρείας, και Οκτάβα της Γεννήσεως του Χριστού».²⁷ Εδώ έχουμε κατά κάποιο τρόπο μια περίληψη της ιστορίας της εορτής: την αρχαία ονομασία της εορτής (οκτάβα Γεννήσεως του Χριστού), την νεότερη ονομασία (Περιτομή) και την μνήμη του Αγίου Βασιλείου, που τελικά δεν επέτρεψε την περαιτέρω ανάπτυξη της εορτής.

Φθάνοντας λοιπόν στον 10^ο αιώνα, έχουμε αρκετές πληροφορίες για το πώς εορταζόταν η εορτή της Περιτομής, μαζί με αυτήν του Μεγάλου Βασιλείου στην Κωνσταντινούπολη.

Τα αναγνώσματα της παραμονής μας δίδονται στο Προφητολόγιον:²⁸

Ανάγνωσμα 1: Γεν. 17:1-2, 5-8, 3:9-12, 14, 23

Ανάγνωσμα 2: Παροιμ. 8:22-30 (παραπέμπει στις 25 Μαρτίου). Σε μερικά χειρόγραφα Ανάγνωσμα 2: Ιησού του Ναυή 5:2-9.

Ανάγνωσμα 3: Σοφία Σολομώντος: Συρραφή (cento) από Παροιμίες και Σοφία Σολομώντος: «Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν ... » (παραπέμπει στις 13 Νοεμβρίου, του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου).²⁹

Στο Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας παρατηρούμε έναν ανταγωνισμό μεταξύ των εορτών της Περιτομής και του Αγίου Βασιλείου. Μετά το εισαγωγικό σημείωμα³⁰ μας δίδεται η τυπική διάταξη της ημέρας, σύμφωνα με του χειρόγραφο του Αγίου Σταυρού 40 (10^ο αιώνα):

Τροπάριο στον ν': «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ...» (Χειρ. Auct. E. 5 10 Bodleian Library δίνει πρώτα: «Ὁ φύσει ἀόρατος νῦν καθορᾶται σαρκί ...» και μετά σημειώνει: «ἄλλο, τοῦ ὁσίου» και δίνει το «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ...»).

Προκείμενο Ὁρθρου μόνο στο χειρ. Paris gr. 1590 δίνει Ψαλμό 36:30, «Στόμα δικαίου» στίχο 31.

Ευαγγέλιο Ὁρθρου κατά Ιωάννη 10:9-16, μόνο στο χειρ. Paris gr. 1590 *Προκείμενον:* Ψαλμός 48:4, «τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν ...» στίχοι 2 και 3.

Αποστολικό Ανάγνωσμα: Προς Κολασσαείς: 2:8-12.

Αλληλούια: Ψαλμός 91:13 «Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν (το χειρ. Auct. E. 5 10 Bodleian Library δίνει Ψαλμό 79:2 «ὁ ποιμαίνων», στίχοι 2 και 3, και μετά «ἄλλο, τοῦ ὁσίου» Ψαλμός 91:13, στίχο 14. Το χειρ. Πάτμος 226 δίνει Ψαλμό 36:30 «Στόμα δικαίου»).

Ευαγγελικό Ανάγνωσμα: Κατά Λουκάν 2:20-21, 40-52.

Κοινωνικόν: Ψαλμός 111:6 «Εἰς μνημόσυνον» (το χειρ. Πάτμος 226 δίνει Ψαλμό 110:9 «Λύτρωσιν ἀπέστειλε»).³¹

Βλέπουμε λοιπόν ότι στα χειρόγραφα του Τυπικού της Μεγάλης Εκκλησίας υπάρχει μια αβεβαιότητα ως προς το πού να δώσουν έμφαση: στην εορτή της Περιτομής, ή στην μνήμη του Αγίου Βασιλείου; Αυτή η αβεβαιότητα φαίνεται στην επιλογή του τροπαρίου του πεντηκοστού ψαλμού, την επιλογή του αλληλουάριου του Αποστόλου, και του κοινωνικού. Βλέπουμε επίσης μία τάση εξύψωσης της εορτής του αγίου Βασιλείου με την πρόσθεση σε ένα μόνο χειρόγραφο προκειμένου και ευαγγελίου του αγίου στον όρθρο, κάτι το οποίο θα εμφανισθεί αργότερα στην Στουδιτική παράδοση και θα παγιωθεί στην Σαββαϊτική λειτουργική παράδοση.

Την ίδια τάση βλέπουμε και στο Κανονάριο Sinai gr. 150 (10^ο/11^ο αιώνα), όπου δίδονται εναλλακτικές περικοπές για το αποστολικό αλλά και για το ευαγγελικό ανάγνωσμα, ενώ το κοινωνικό είναι ξεκάθαρα του αγίου:

Προκειμένον: Ψαλμός 48:4, «τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν ...» στίχος 2.

Αποστολικό Ανάγνωσμα: Προς Κολασσαείς 2:8-12.

Άλλος Απόστολος: Προς Εβραίους 7:26-8:2.

Αλληλούια: Ψαλμός 91:13.

Ευαγγελικό Ανάγνωσμα: Κατά Λουκάν 2:20-40.

Άλλο Ευαγγέλιο: Κατά Ιωάννην 10:9-16.

Κοινωνικόν: Ψαλμός 111:6 «Εἰς μνημόσυνον».³²

Στο ασματικό τυπικό παρατηρούμε λοιπόν μια κάποια αβεβαιότητα για το πώς οι δύο αυτές εορτές συνυπάρχουν, και ποιά έμφαση πρέπει να δοθεί σε κάθε μια.

Η ίδια αβεβαιότητα παρατηρείται και στα Στουδιτικά τυπικά, και στα αναγνώσματα, αλλά στην υμνολογία. Συγκρίνοντας δύο αντιπροσωπευτικά δείγματα των Στουδιτικών τυπικών, το Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος στην Κωνσταντινούπολη,³³ και το Τυπικό της Μονής του Σωτήρος στην Μεσσήνη,³⁴ παρατηρούμε αρκετές διαφορές μεταξύ των δύο. Στον εσπερινό, το τυπικό της Μονής της Ευεργέτιδος προβλέπει έξι στιχηρά στο «κύριε εκέκραξα», δεν παρέχει αναγνώσματα, και δίνει μόνο το απολυτίκιο του αγίου. Από την άλλη, το τυπικό της Μονής του Σωτήρος προβλέπει οκτώ στιχηρά στο «κύριε εκέκραξα», παρέχει αναγνώσματα, και δίνει απολυτίκιο και για την εορτή αλλά και για τον άγιο. Το απολυτίκιο μάλιστα της εορτής, «Ὁ θρόνω πυριμόρφω ἐν ὑψίστοις καθήμενος ...»,³⁵ είναι διαφορετικό από το σήμερα χρησιμοποιούμενο. Οι διαφορές αυτές διακρίνονται και στον παρακάτω πίνακα 1.1 (με το σχόλιο E = Εορτής και A=Αγίου):

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1
ΕΣΠΕΡΙΝΟΣ ΣΤΑ ΣΤΟΥΔΙΤΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

	Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος	Τυπικό της Μονής του Σωτήρος
Εσπερινός	<p>Στο Κύριε Εκέκραξα στίχους 6 E: 3 A: 3 Δόξα και νῦν: Θεοτοκίον Αναγνώσματα - Απόστιχα A Δόξα E Απολυτίκιο A</p>	<p>Στο Κύριε Εκέκραξα στίχους 8 E: 2x2=4 A: 3+1x2=4 Δόξα και νῦν: E Αναγνώσματα Γεν 17:1 (E) Ιησού του Ναυή 5:12 (E) Παροιμ. 10:31 - cento (A) Απόστιχα A Δόξα A Απολυτίκια E³⁶ + A</p>

Αλλά και στον όρθρο (πίνακας 1.2), σημειώνονται αξιοσημείωτες διαφορές: το τυπικό της Μονής της Ευεργέτιδος δεν προβλέπει Ευαγγελικό Ανάγνωσμα στον όρθρο, ούτε μεγάλη δοξολογία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2
ΟΡΘΡΟΣ ΣΤΑ ΣΤΟΥΔΙΤΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

	Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος	Τυπικό της Μονής του Σωτήρος
Όρθρος	Ευαγγέλιον Όρθρου: - Κάθισμα A (3 ^η ωδή) Κοντάκιον A (6 ^η ωδή) Αίνοι A Δόξα A Απόστιχα E + A Απολυτίκιο A	Ευαγγέλιον Όρθρου: Ιω. 10:9 A Κάθισμα A (3 ^η ωδή) Κοντάκιον A (6 ^η ωδή) Αίνοι A Δόξα A Μεγάλη Δοξολογία

Η ίδια διαφοροποίηση μεταξύ των δύο τυπικών συνεχίζεται και όσον αφορά την Θ. Λειτουργία (πίνακας 1.3). Ενώ το τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος προβλέπει τυπικά, εμφανίζονται αντίφωνα στην λειτουργία στο τυπικό της Μονής του Σωτήρος, αντίφωνα όμως που δεν έχουν ούτε ιδιαίτερους στίχους, ούτε το χαρακτηριστικό εφύμνιο «ό έν σαρκί περιτμηθείς» που έχουμε σήμερα. Αντίφωνα την εορτή της Περιτομής θα εμφανισθούν και πάλι, ως προαιρετικά αρχικώς, στο Τυπικό του Κωνσταντίνου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3
Θ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΣΤΟΥΔΙΤΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

	Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος	Τυπικό της Μονής του Σωτήρος
Θ. Λειτουργία	<p>Τυπικά</p> <p>Απολυτίκιον Α Κοντάκιον Α Απόστολος Προς Κολ. 2:8 Ε Εὐαγγέλιον κατά Λουκάν 2:20 Ε Κοινωνικόν Ψαλμ. 111:6 Α Θ. Λειτουργία Μεγ. Βασιλείου</p>	<p>Αντίφωνα</p> <p>1. Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι Ταῖς πρεσβείαις</p> <p>2. Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν Σῶσον ἡμᾶς Ὑιὲ Θεοῦ</p> <p>3. Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα Απολυτίκιον Ε Κοντάκιον Α</p> <p>Απόστολος Προς Κολ. 2:8 Ε Εὐαγγέλιον κατά Λουκάν 2:20 Ε Κοινωνικόν Ψαλμ. 111:6 Α Θ. Λειτουργία Μεγ. Βασιλείου</p>

Στις πηγές τώρα που εκπροσωπούν την Αγιοσαββαϊτική λειτουργική παράδοση, δηλαδή το τυπικό του Αγίου Σάββα³⁷, και τα τυπικά των Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτη³⁸ και Βιολάκη³⁹ (που αντικατοπτρίζουν την προσπάθεια προσαρμογής του στις ανάγκες των ενοριών) δεν υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ τους όσον αφορά τις ακολουθίες του εσπερινού και του όρθρου. Αξίζει απλώς να σημειωθεί ότι στον εσπερινό το Τυπικό της Μονής του Αγ. Σάββα ορίζει οκτώ στιχηρά στο Κύριε εκέκραξα, ενώ τα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη ορίζουν έξι. Τα αναγνώσματα του εσπερινού είναι κοινά, και είναι τα εξής: (1) Γεν. 17:1 κ.εξ., (2) Παροιμ. 8:22 κ.εξ., και (3) Σοφ. Σολομ.: Στόμα Δικαίου (cento) κ.εξ. Στον όρθρο καθιερώνεται πια το ευαγγέλιο του Αγίου Βασιλείου (Ιω. 10:9 κ.εξ.) και εμφανίζονται τα μεγαλυνάρια της εορτής και του αγίου στην εννάτη. Τέλος,

υπάρχει η σημείωση στα τυπικά της Μονής του Αγίου Σάββα ότι στο τέλος του όρθρου «δίδεται ἔλαιον ἐκ τοῦ ἁγίου τοῖς ἀδελφοῖς».

Στην Θ. Λειτουργία όμως υπάρχουν μερικές αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ του τυπικού της Μονής του Αγίου Σάββα και των τυπικών του Κωνσταντίνου και Βιολάκη (στοιχεία κατ' επιλογήν):

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4
Θ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΣΑΒΒΑΪΤΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

	Τυπικό Μονής Αγ. Σάββα	Τυπικό Κωνσταντίνου	Τυπικό Βιολάκη
Θ. Λειτουργία	Τυπικά	Αντίφωνα ⁴⁰ 1. Αλλαλάξατε... κτλ. Ταῖς πρεσβείαις 2. Εὐφραινέσθωσαν ... κτλ. Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ σαρκὶ περιτμηθεῖς Ε 3. Τὰ ἐλέη σου ... κτλ. Μορφὴν Ε	Αντίφωνα 1. Αλλαλάξατε... κτλ. Ταῖς πρεσβείαις 2. Εὐφραινέσθωσαν ... κτλ. Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ σαρκὶ περιτμηθεῖς Ε 3. Τὰ ἐλέη σου ... κτλ. Μορφὴν Ε
Θ. Λειτουργία	[Εισοδικόν] ⁴¹ Απολυτίκιον Α Κοντάκιον Α Απόστολος Προς Κολ. 2:8 Ε Εὐαγγ. κατὰ Λουκ. 2:20 Ε ⁴² Θ. Λειτ. Μεγ. Βασιλείου Κοινωνικόν Αἰνεῖτε Ε <u>και</u> Ψαλμ. 111:6 Α	Εισοδικόν: Δεῦτε προσκ. ... Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ σαρκὶ περιτμηθεῖς Ε Απολυτίκια Ε+Α Κοντάκιον Ε Απόστολος Προς Κολ. 2:8 Εὐαγγ. κατὰ Λουκ. 2:20 Θ. Λειτ. Μεγ. Βασιλείου Κοινωνικόν Αἰνεῖτε Ε Αντί Εἶδομεν, Μορφὴν Ε Απόλ: Ὁ ἐν τῇ ὀγδόῃ ... ⁴³	Εισοδικόν: Δεῦτε προσκ. ... Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ σαρκὶ περιτμηθεῖς Ε Απολυτίκια Ε+Α Κοντάκιον Ε Απόστολος Προς Κολ. 2:8 Εὐαγγ. κατὰ Λουκ. 2:20 Θ. Λειτ. Μεγ. Βασιλείου Κοινωνικόν Αἰνεῖτε Ε Αντί Εἶδομεν, Μορφὴν Ε Απόλ: Ὁ ἐν τῇ ὀγδόῃ ...

Στα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη βλέπουμε εδώ μια σαφή αναβάθμιση της εορτής: Αντί για τυπικά προβλέπονται αντίφωνα με σχετικό

εφύμνιο, και ειδικό εισοδικό, προστίθεται το απολυτίκιο της Περιτομής, και το κοντάκιο του αγίου αντικαθίσταται από το κοντάκιο της εορτής. Το κοινωνικό «εις μνημόσυνον» (του αγίου) εκτοπίζεται οριστικά, και το «αίνειτε τὸν Κύριον» ψάλλεται «ἐν οἷα ἡμέρα τύχη εορτή».⁴⁴ Επίσης, αντί του «Εἶδομεν» ψάλλεται το απολυτίκιο της εορτής, και τέλος εμφανίζεται και ο σχετικός πρόλογος της απόλυσης, «ὁ ἐν τῇ ὀγδῶ...».

Η εορτή λοιπόν της Περιτομής κατέληξε στην σημερινή της μορφή μόλις 180 χρόνια πριν, με την προσαρμογή του τυπικού της Μονής του Αγίου Σάββα από τους Κωνσταντίνο Πρωτοψάλτη και Βιολάκη. Σε όλη αυτή τη πορεία παρατηρήσαμε ότι η εορτή του Μεγάλου Βασιλείου την ημέρα αυτή δεν επέτρεψε την πλήρη ανάπτυξη της Περιτομής ως Δεσποτικής εορτής.

2. Η Εορτή της Υπαπαντής

Σύμφωνα με την Ιουδαϊκή παράδοση, η μητέρα που θα έφερνε στον κόσμο αγόρι ήταν ακάθαρη για 40 ημέρες από την γέννησή του (80 εάν το παιδί είναι κορίτσι). Μετά την συμπλήρωση των ημερών του καθαρισμού, προσερχόταν στον Ναό, όπου προσέφερε «ἀμνὸν ἑνιαύσιον εἰς ὀλοκαύτωμα καὶ νεοσσὸν περιστερᾶς ἢ τρυγὸνα περὶ ἁμαρτίας ἐπὶ τὴν θύραν τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου πρὸς τὸν ἱερέα». Η οικονομικά αδύνατη γυναίκα θα μπορούσε να προσφέρει αντ' αυτών «δύο τρυγόνες ἢ δύο νεοσσούς περιστερῶν, μίαν εἰς ὀλοκαύτωμα καὶ μίαν περὶ ἁμαρτίας, καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερέας καὶ καθαρισθήσεται».⁴⁵ Ἐτσι λοιπόν και η Θεοτόκος, ακολουθώντας τον Μωσαϊκό νόμο, «ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ»

πήγε στο Ναό «τοῦ δοῦναι θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ κυρίου, ζεύγος τρυγόνων ἢ δύο νοσσοὺς περιστερῶν»⁴⁶. Η ἔμφαση ὅμως που δίνει ο Ευαγγελιστής είναι στο γεγονός της συνάντησης, της «ἀπάντησης» του Συμεῶνος και της προφήτιδος Ἄννας με τον Ἰησοῦ Χριστό,⁴⁷ ἔμφαση ἡ οποία αντικατοπτρίζεται και στο περιεχόμενο, ἀλλά και στον (τελικό) τίτλο της εορτής.

Η ἀρχική ἔμφαση της εορτής ἦταν κατὰ πάσα πιθανότητα ο καθαρισμός της Θεοτόκου. Ο πρωιμότερος τίτλος της εορτής που ἀπαντάται είναι «έορτὴ καθαρῶν», ὅπως ἀναφέρεται στον πρώτο λόγο του Ησυχίου, πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων στην Ὑπαπαντή.⁴⁸ Πολύ σύντομα ὅμως ἡ ἔμφαση μετατέθηκε στην συνάντηση, ἢ «ἀπάντηση»⁴⁹ του Ἰησοῦ στο Ναό με τον Συμεῶν και την προφήτιδα Ἄννα, ἔμφαση ἡ οποία αντικατοπτρίζεται και στην ομιλιτική ἀλλά και στην λειτουργική και ὑμνολογική παράδοση της εορτής, καλώντας μας σε μια «ἀπάντηση» δική μας με τον Χριστό, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικά το τρίτο στιχηρό του Μεγάλου Ἐσπερινού της Ὑπαπαντής:

Δεῦτε καὶ ἡμεῖς, ἄσμασι ἐνθέοις, Χριστῷ συναντηθῶμεν, καὶ δεξώμεθα αὐτόν, οὗ τὸ σωτήριον, ὁ Συμεῶν ἑώρακεν. Οὗτός ἐστιν, ὃν ὁ Δαυῖδ καταγγέλει· οὗτός ἐστιν, ὁ ἐν Προφήταις λαλήσας· ὁ σαρκῶθεις δι' ἡμᾶς, καὶ νόμῳ φθεγγόμενος. Αὐτὸν προσκυνήσωμεν.⁵⁰

Η ἀρχική ὅμως ἔμφαση της εορτής συνετέλεσε στο να χαρακτηριστεῖ ἡ εορτὴ ἀπὸ τους Βυζαντινοὺς ως Θεομητορική.⁵¹ Ο Γεώργιος Μοναχός ἀναφέρει

χαρακτηριστικά στο Χρονικό του ότι η εορτή της Υπαπαντής «οὐκ ἔστιν ἐναριθμούμενη ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς»⁵².

Ἡ ἀρχαιότερη πηγή πληροφοριῶν γιὰ τὴν εορτὴ τῆς Υπαπαντῆς εἶναι τὸ οδοιπορικὸ τῆς Εθερίας. Σύμφωνα λοιπὸν με αὐτό, ἡ εορτὴ εορταζόταν 40 ἡμέρες μετὰ τὰ Ἐπιφάνεια, δηλαδὴ στὶς 14 Φεβρουαρίου,⁵³ χωρὶς ὅμως νὰ μας ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς εορτῆς. Μας πληροφορεῖ ὅτι ἡ σύναξη ἐλάμβανε χώρα στὴ ροτόντα τῆς Ἀναστάσεως, καὶ συγκρίνει τὴν ἐπισημότητα τῆς εορτῆς με αὐτὴ τοῦ Πάσχα. Τῆς κάνει ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι κήρυτταν ὅλοι οἱ πρεσβύτεροι καὶ τελευταῖος ὁ ἐπίσκοπος, ὅλοι ἐρμηνεύοντας τὴν σχετικὴ Εὐαγγελικὴ περικοπὴ. Ἐπειδὴ ἀναφέρει τὰ γεγονότα καὶ τὰ πρόσωπα τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς, εἶναι σαφές ὅτι τὸ χωρίο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται εἶναι τὸ Λουκά 2:22-40. Μετὰ ἀκολουθοῦσε ἡ Θεία Εὐχαριστία.⁵⁴

Τὸ Ἀρμενικὸ Λεξιονάριο (ἀρχές 5^{ου} αἰῶνα), πολὺτιμη πηγή πληροφοριῶν γιὰ τὴν λειτουργικὴ πράξη τῶν Ἱεροσολύμων, ἀναφέρει ὅτι «14 Φεβρουαρίου, τεσσαρακοστὴ ἡμέρα ἀπὸ τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» ἡ σύναξη ἐλάμβανε χώρα στὴ Βασιλικὴ τοῦ Μ. Κων/νου, καὶ τὰ ἀναγνώσματα τῆς ἡμέρας ἦταν: Ψαλμὸς 97:3, Ἀποστολικὸ Ἀνάγνωσμα πρὸς Γαλάτας 3:24-29, Ἀλληλουῖα Ψαλμὸς 95:2, Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκά 2:22-40. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ σώζονται καὶ τρεῖς ὁμιλίαι στὴν Υπαπαντὴ τοῦ Ησυχίου, πρεσβυτέρου στὴν ἐκκλησία τῶν

Ιεροσολύμων (μετά το 451).⁵⁵ Οι τρεις αυτές ομιλίες όχι μόνο επιβεβαιώνουν την ύπαρξη της εορτής στα Ιεροσόλυμα, αλλά είναι και τα πρώτα αδιάσειστα ομιλητικά παραδείγματα σχετικά με την εορτή που μας έχουν σωθεί.⁵⁶

Στο Γεωργιανό Λεξιόνριο (5^{ος}-8^{ος} αιώνας) μας δίδονται τα αναγνώσματα της ημέρας, τα οποία συμπεριλαμβάνουν και αναγνώσματα της Παλαιάς Διαθήκης, που ακόμη διαβάζονταν εντός της Θείας Λειτουργίας:

Ψαλμός 97:3, στίχος 2
Παροιμίες 23:11-18
Σοφία Σολωμόντος 4:8-12
Ησαΐας 19:1-4
Προς Γαλάτας 3:24
Αλληλούια, Ψαλμός 44:11-12
Ευαγγέλιον κατά Λουκάν 2:22:40.⁵⁷

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι πρωιμότερες περιγραφές της εορτής της Υπαπαντής προέρχονται από τα Ιεροσόλυμα, υποδεικνύοντας τα Ιεροσόλυμα ως τόπο συστάσεως της εορτής. Ο Σεβήρος, επίσκοπος Αντιοχείας από το 513 έως το 518, το επιβεβαιώνει. Στην ομιλία 125, η οποία εκφωνήθηκε το έτος 518, αναφέρει ότι η Υπαπαντή εορτάζεται όχι μόνο στα Ιεροσόλυμα, αλλά και σε όλη την Παλαιστίνη, ότι ως εορτή δεν είναι αρχαία αλλά συστάθηκε σχετικά πρόσφατα στα Ιεροσόλυμα, και ότι η εορτή αυτή ήταν άγνωστη στην Αντιόχεια και εισήχθη πρόσφατα από τα Ιεροσόλυμα.⁵⁸ Προσπάθεια να εισαχθεί η εορτή της Υπαπαντής στην Αντιόχεια είχε γίνει και πιο παλιά, όταν ήταν εκεί ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, αλλά φαίνεται

ότι αυτή η προσπάθεια ήταν ανεπιτυχής.⁵⁹ Σώζεται ομιλία στην Υπαπαντή που αποδίδεται στον Γρηγόριο τον Νύσσης,⁶⁰ η οποία εάν είναι αυθεντική, τότε έχουμε μαρτυρία ότι η Υπαπαντή εορταζόταν στην Καππαδοκία στο τέλος του 4^{ου} αιώνας.

Πρώτες ενδείξεις για τον εορτασμό της Υπαπαντής στην Κωνσταντινούπολη έχουμε από τον 6^ο αιώνα, και όλες συνδέουν την εξάπλωσή της με τον Ιουστινιανό. Σύμφωνα με την *Χρονογραφία* του Θεοφάνη, το έτος 534,⁶¹ επί βασιλείας Ιουστινιανού, «ή Υπαπαντή τοῦ Κυρίου ἔλαβεν ἀρχὴν ἐπιτελεῖσθαι ἐν τῷ Βυζαντίῳ τῇ δευτέρᾳ τοῦ Φεβρουαρίου μηνός»,⁶² δηλαδή η εορτή της Υπαπαντής ορίστηκε επί Ιουστινιανού να εορτάζεται στην Κωνσταντινούπολη στις 2 Φεβρουαρίου. Δεν σημαίνει όμως αυτό ότι τότε εισήχθη η εορτή. Σύμφωνα με το *Χρονικό* του Γεωργίου Μοναχού, κατά την διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού «καὶ ἡ Ὑπαπαντὴ μετηνέχθη καὶ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐορτάζεσθαι Φεβρουαρίῳ μηνὶ εἰς τὴν β΄, γενομένην πρότερον τῇ ιδ΄ τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἥτις οὐκ ἔστιν ἐναριθμούμενη ταῖς δεσποτικαῖς ἐορταῖς».⁶³

Η εορτή λοιπόν προϋπήρχε, και η αναφορά αυτή δεν αντικατοπτρίζει την εισαγωγή της εορτής της Υπαπαντής στην Κων/πολη, αλλά την μεταφορά του εορτασμού της την χρονιά εκείνη, κατ' εντολήν του Ιουστινιανού, από τις 14

Φεβρουαρίου στις 2 του ιδίου μήνα, εναρμονίζοντας ημερολογιακά την εορτή της Υπαπαντής με την νέα εορτή της Γεννήσεως του Χριστού στις 25 Δεκεμβρίου.⁶⁴

Είναι βεβαίως πιθανό ο Ιουστινιανός να συνέβαλε και στην περαιτέρω εξάπλωση της εορτής. Σώζεται μάλιστα σε γεωργιανή μετάφραση ένα γράμμα του Ιουστινιανού προς τους κατοίκους της Ιερουσαλήμ του έτους 560, όπου υποστηρίζει την αλλαγή της ημερομηνίας της Υπαπαντής από τις 14 στις 2 Φεβρουαρίου.⁶⁵

Η μεταφορά αυτή της εορτής της Υπαπαντής στις 2 Φεβρουαρίου πιθανότατα συνδέεται και με την συγγραφή του κοντακίου της Υπαπαντής από τον Ρωμανό το Μελωδό.⁶⁶ Λείψανα του κοντακίου αυτού είναι ακόμη εν χρήσει στην σημερινή λειτουργική πράξη: Το πρώτο προσόμιο του κοντακίου του Ρωμάνου στην Υπαπαντή, «Χορός ἀγγελικός, ἐκπληττέσθω τὸ θαῦμα...»,⁶⁷ είναι το πρώτο κάθισμα του ὄρθρου της εορτής και το τρίτο προσόμιο του κοντακίου του Ρωμανού στην Υπαπαντή, «Ὁ μήτραν παρθενικὴν ἀγίαςας ...»,⁶⁸ είναι το χρησιμοποιούμενο σήμερα ως κοντάκιο της εορτής.

Φαίνεται όμως ότι η νέα ημερομηνία της εορτής στις 2 Φεβρουαρίου άργησε να γίνει αποδεκτή από τον λαό, και έτσι η εορτή συνέχισε για μερικά χρόνια να τελείται στις 14 Φεβρουαρίου, τουλάχιστον ως και το έτος 602, όπου έχουμε σχετική μαρτυρία. Αναλύοντας και εξετάζοντας χρονολογικά τα γεγονότα της

επανάστασης εναντίον του αυτοκράτορος Μαυρικίου το έτος 602,⁶⁹ ο M. Higgins υποστηρίζει ότι εκείνο το έτος η εορτή της Υπαπαντής εορταζόταν ακόμα στις 14 Φεβρουαρίου, και ως εκ τούτου υποθέτει ότι η εορτή της Γέννησης του Χριστού ήταν στις 6 Ιανουαρίου.⁷⁰

Στην Κωνσταντινούπολη η εορτή της Υπαπαντής τελούνταν με μεγαλοπρέπεια και με την παρουσία του αυτοκράτορος. Την παραμονή ο εσπερινός γινόταν στο ναό της Παναγίας «έν τοῖς Χαλκοπρατείοις», όπου γινόταν και ο όρθρος ανήμερα της εορτής. Από εκεί με λιτανεία κατευθύνονταν κλήρος και λαός, μέσω του Φόρου, στον ναό της Παναγίας «έν Βλαχερναῖς» όπου ελάμβανε χώρα η Θ. Λειτουργία παρουσία του αυτοκράτορος.⁷¹ Το γεγονός ότι η Θ. Λειτουργία ανήμερα της Υπαπαντής γινόταν στην Παναγία «έν Βλαχερναῖς»⁷² δηλώνει ότι παρ' όλο που η εορτή έχει Δεσποτικό χαρακτήρα, λογιζόταν ως Θεομητορική από τους Βυζαντινούς, αφού όλες οι εορτές της Παναγίας εορτάζονταν είτε στο ναό της Παναγίας «έν τοῖς Χαλκοπρατείοις»⁷³ είτε στο ναό «έν Βλαχερναῖς».⁷⁴

Τα αναγνώσματα της εορτής της Υπαπαντής του Κυρίου παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Στο ασματικό τυπικό βλέπουμε διαφοροποίηση όχι μόνο από τα Ιεροσόλυμα σε σχέση με την επιλογή των αναγνωσμάτων, αλλά και διαφοροποίηση μεταξύ του Προφητολογίου και του Τυπικού της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως και μεταξύ των Στουδιτικών και Σαββαϊτικών λειτουργικών παραδόσεων. Στον

παρακάτω συνοπτικό πίνακα βλέπουμε τις διαφορές (δίδεται το κεφάλαιο και ο πρώτος στίχος).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1
ΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ ΥΠΑΓΙΑΝΤΗΣ

ΑΝΑΓΝ	ΑΡΜ	ΓΕΩΡ	ΠΡΟΦ	ΤΜΕ	ΕΥΕΡΓ	ΣΩΤ	ΣΑΒ
Γεν. 28:10				X			
Εξ. 12:51			X			X	X
Παρ. 8:22					X		
Παρ. 9:1				X			
Παρ. 23:11		X					
Σοφ. Σολ. 4:8		X					
Ησ. 6:1					X	X	X
Ησ. 19:1		X	X				X
Ησ. 35:1			X				
Ιεζ. 2:2						X	
Ιεζ. 43:27				X	X		[X] ⁷⁵
Γαλάτας 3:24	X	X					
Εβρ. 7:7			X	X	X	X	X
Λουκ. 2:22	X	X	X	X	X	X	X

ΑΝΑΓΝ = Αναγνώσματα

ΑΡΜ = Αρμενικό Λεξιανάριο⁷⁶

ΓΕΩΡ = Γεωργιανό Λεξιανάριο

ΠΡΟΦ = Προφητολόγιον⁷⁷

ΤΜΕ = Τυπικόν της Μεγάλης Εκκλησίας

ΕΥΕΡ = Τυπικόν Ευεργέτιδος

ΣΩΤ = Τυπικόν Σωτήρος

ΣΑΒ = Τυπικόν Ιεράς Μονής Σάββα

Στη σημερινή χρήση επικράτησαν τα αναγνώσματα Εξ. 12:51, Ησ. 6:1, και Ησ. 19:1 στον εσπερινό, προκείμενο: Λουκ. 1:46-47, στιχ. 1:48 Εβρ. 7:7, αλληλούια: Λουκ 2:29-30, στ. 2:31-32 και Λουκά 2:22 στην Λειτουργία.

Η «μνήμη τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Συμεῶν τοῦ δεξαμένου ἐν ἀγκάλαις τὸν Κύριον, καὶ Ἄννης τῆς προφήτιδος» στις 3 Φεβρουαρίου αναφέρεται για πρώτη φορά στο Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας,⁷⁸ και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυτή η εορτή ως «σύναξις», ακολουθώντας το πρότυπο παρομοίων εορτών «πρὸς τιμὴν καὶ ἑορτασμὸν ἱερῶν προσώπων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς προηγουμένης ὑπόυρησαν, δηλ. ἔλαβαν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ θεῖον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἑωρτάσθη κατ' αὐτήν.⁷⁹

Στα Στουδιτικά τυπικά παραλείπεται η μνεία στην προφήτιδα Ἄννα,⁸⁰ αλλά εμφανίζεται απόδοση της εορτής. Στο Τυπικό της Ευεργέτιδος έχουμε αναφορά ότι η εορτή «εἰ μὲν τύχη ἔξω τῆς ἑβδομάδος τῆς τυροφάγου ... ἑορτάζεται μετὰ τῶν ἁγίων ἡμέρας ε'»⁸¹ ενώ στο Τυπικό της Μονῆς του Σωτήρος, η εορτή αποκτά οκτάβα και η απόδοση είναι στις 9 Φεβρουαρίου: «Ἐν ταύτῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ ἀποδιδούμεν τὴν ἑορτὴν. ... Καὶ οὕτως μὲν τελεῖται τὸ ὀκταήμερον τῆς ἑορτῆς».⁸² Ο αριθμός των μεθέορτων ημερῶν βέβαια εξαρτάται και από την ημερομηνία έναρξης της Μ. Τεσσαρακοστής.⁸³

Επίσης, αντίφωνα εμφανίζονται στα Στουδιτικά τυπικά, αλλά με εφύμνιο «Σῶσον ἡμᾶς Ὑιὲ Θεοῦ, ὁ ἐκ Παρθένου τεχθείς» καταδεικνύοντας την στενή σχέση της εορτής της Υπαπαντής με τα Χριστούγεννα.

Αντίφωνα:

1. Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι κτλ.
Ταῖς πρεσβείαις...
2. Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν κτλ.
Σῶσον ἡμᾶς Ὑιὲ Θεοῦ, ὁ ἐκ Παρθένου τεχθεὶς...
3. Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα κτλ.
Χαίρε Κεχαριτωμένη...⁸⁴

Στο τυπικό της Μονής του Αγίου Σάββα ορίζονται τυπικά, αλλά αντίφωνα εμφανίζονται πάλι στα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη, όμως με τους εν χρήσει σήμερα στίχους και εφύμνιο:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2
Θ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑ ΣΑΒΒΑΪΤΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

	Τυπικό Μονής Αγ. Σάββα	Τυπικό Κωνσταντίνου	Τυπικό Βιολάκη
Θ. Λειτουργία	Τυπικά Εισοδικό: Ἐγνώρισε Κς τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. [Ἄξιον ἐστιν]	Αντίφωνα 1. Εξηρεύξατο ... κτλ. Ταῖς πρεσβείαις 2. Περίζωσαι ... κτλ. Σῶσον ἡμᾶς ...ὁ ἐν ἀγκάλαις τοῦ δικαίου Συμεῶν βασταχθεὶς. 3. Ἄκουσον θύγατερ ... Χαίρε Κεχαριτωμένη Εισοδικό: Ἐγνώρισε Κς τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν. Σῶσον Στο Ἐξαιρέτως: Θεοτόκε ἢ ἐλπίς...	Αντίφωνα 1. Εξηρεύξατο ... κτλ. Ταῖς πρεσβείαις 2. Περίζωσαι ... κτλ. Σῶσον ἡμᾶς ...ὁ ἐν ἀγκάλαις τοῦ δικαίου Συμεῶν βασταχθεὶς. 3. Ἄκουσον θύγατερ ... Χαίρε Κεχαριτωμένη Εισοδικό: Ἐγνώρισε Κς τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν. Σῶσον Στο Ἐξαιρέτως: Θεοτόκε ἢ ἐλπίς...

Παρατηρούμε επίσης στον παραπάνω πίνακα (πίνακας 2:2) ότι τα τυπικά του Κωνσταντίνου και Βιολάκη ορίζουν στο Εξαιρέτως το «Θεοτόκε ἢ ἐλπίς...». Αυτό γιατί στον ὀρθρο στην θ' ὠδή ορίζουν να ψάλλονται τα μεγαλυνάρια («Ἀκατάλητόν

έστι...»), τα οποία και παρέχονται.⁸⁵ Τα μεγαλυνάρια όμως αυτά είναι μια πολύ πρόσφατη προσθήκη, αφού στο τυπικό του Αγίου Σάββα, στα απορρούμενα, ορίζεται ότι «ἐν τῇ ἑννάτῃ στιχολογεῖται ἡ τιμιωτέρα».⁸⁶

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του λειτουργικού εορτασμού της Υπαπαντής είναι η απαντώμενη στις πηγές χρήση κεριών. Για παράδειγμα, στον βίο του Αγίου Θεοδοσίου του Κοινοβιάρχου (+529) αναφέρεται ότι η Ικελία, κάτω από την οποία μαθήτευσε, εισήγαγε την χρήση κεριών στην εορτή της Υπαπαντής: «Ἡ μακαρία Ἰκελία πᾶσαν εὐσεβείας ὁδὸν ἐξασκήσασα κατέδειξεν ἐν πρώτοις μετὰ κηρίων γίνεσθαι τὴν ὑπαπάντησιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ.»⁸⁷ Δεν είναι όμως αυτή η μοναδική μαρτυρία. Από την περιοχή των Ιεροσολύμων και πάλι σώζεται ομιλία στην Υπαπαντή η οποία αποδίδεται στον Κύριλλο Ιεροσολύμων.⁸⁸ Στο τέλος της ομιλίας προτρέπει ο Άγιος Κύριλλος τους πιστούς: «Οὕτως σήμερον φαιδροὶ φαιδρῶς τὰς λαμπάδας κοσμήσωμεν· οὕτως, ὡς υἱοὶ φωτός, τοὺς κηροὺς τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ Χριστῷ προσάγωμεν».⁸⁹

Άλλη σχετική μαρτυρία, αγνώστου όμως προελεύσεως και εποχής, είναι η εισαγωγή της ομιλιτικής διασκευής του σχετικού τμήματος του υπομνήματος του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο. Εκεί, αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «...καὶ ἐπειδὴ πάντες προθύμως συνήλθετε, τῆς φαιδρότητος τῆς Δεσποτικῆς ἐορτῆς εἰς τοῦτο συναθροισάσης μετὰ φαιδρῶν τῶν λαμπάδων, φαιδρῶς

πανηγυρίζωμεν...».⁹⁰ Το στοιχείο αυτό, δηλαδή οι αναφορές στην χρήση κεριών, μαζί και με άλλα στοιχεία, οδήγησαν τον M. Connell να εξετάσει την σοβαρή πιθανότητα να ήταν η εορτή της Υπαπαντής ημέρα βαπτισματική.⁹¹ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το αρχαίο όνομα της εορτής στην Γεωργιανή λειτουργική παράδοση ήταν «Iamprouba» δηλαδή εορτή των φανών,⁹² και ότι στα Σαββαίτικα τυπικά υπάρχει μνεία χρήσης κεριών στην εορτή: «εἰς δὲ τὴν ἑννάτην, δίδονται κηρία τοῖς ἀδελφοῖς».⁹³

Επίλογος

Οι αρχές των εορτών της Περιτομής και Υπαπαντής του Κυρίου (1 Ιανουαρίου και 2 Φεβρουαρίου αντίστοιχα) πρέπει να αναζητηθούν στην ανοικοδομημένη και χριστιανική πια Ιερουσαλήμ του 4^{ου} αιώνας με τους χιλιάδες προσκυνητές, και η διάδοσή τους στον χριστιανικό κόσμο πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο των χριστολογικών ερίδων του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνας.

Είδαμε σε αυτήν την σύντομη επισκόπηση ότι από ιστορικο-λειτουργική σκοπιά η ιστορία των εορτών της Περιτομής και της Υπαπαντής του Κυρίου δεν είναι στατική αλλά δυναμική. Οι εορτές αυτές παρουσιάζουν μια εξέλιξη και προσαρμοστικότητα στις λειτουργικές ανάγκες κάθε τόπου και εποχής. Οι εορτές της Περιτομής και της Υπαπαντής απ' αρχής είναι συνδεδεμένες με τα Χριστούγεννα και ημερολογιακά αλλά και νοηματικά: Ημερολογιακά διότι ο

εορτασμός τους εξαρτάται και υπολογίζεται με βάση τα Χριστούγεννα: Η εορτή της Περιτομής είναι οκτώ ημέρες μετά τα Χριστούγεννα, της Υπαπαντής σαράντα ημέρες μετά. Νοηματικά είναι συνδεδεμένες με τα Χριστούγεννα γιατί δίνουν έμφαση στο γεγονός της πραγματικής σάρκωσης του Χριστού, όπως αναφέρει και το Δοξαστικό της Λιτής της Υπαπαντής:

Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς, καθὼς εἶπεν ἐν Εὐαγγελίοις Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἐν αὐταῖς γὰρ εὐρίσκομεν αὐτόν, τικτόμενον καὶ σπαργανούμενον, τιθηνούμενον καὶ γαλακτοτροφούμενον, περιτομὴν δεχόμενον, καὶ ὑπὸ Συμεῶν βασταχθέντα, οὐ δοκῆσει οὐδὲ φαντασίᾳ, ἀλλ' ἀλήθειᾳ τῷ κόσμῳ φανέντα· πρὸς αὐτὸν βοήσωμεν· Ὁ πρὸ αἰώνων Θεός, δόξα σοι.⁹⁴

Το πνεύμα του εορτασμοῦ των εορτῶν αυτῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλων των εορτῶν του Χριστιανικοῦ εορτολογίου γενικότερα, δίδεται υπέρροχα σε με ομιλία στην Υπαπαντή του Κυρίου που αποδίδεται στον Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης. Τελειώνοντας την ομιλία του, προτρέπει τους πιστούς ως εξής:

Δεῦτε οὖν καὶ ὑμεῖς, Πατέρες καὶ ἀδελφοὶ πνευματικοὶ, οἱ ἐορτάζειν δεδιδαγμένοι ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γραμματος, οἱ ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας τὸ τίμιον καὶ ζωοποιὸν Πάσχα τῆς θυσίας Χριστοῦ ἐορτάζειν ὀφείλοντες· οἱ τῇ θεῖᾳ ἀναγεννήσει τοῦ ἁγίου βαπτίσματος τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποθέμενοι, τὸν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης φθειρόμενον, καὶ τὸν νέον ἐνδυσάμενοι, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. ... Ἴνα πάντα καὶ ἡμεῖς πνευματικῶς κατὰ τὸν θεῖον νόμον τελέσαντες, ἐν σοφίᾳ τε καὶ χάριτι προκόπτοντες, καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ φθάνοντες, καὶ τὸν ἔσω ἄνθρωπον τελειούμενοι, καὶ Πνεύματος Ἁγίου γινόμενοι ἐνδιαίτημα, ὑποστρέψωμεν εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν τὴν ἀληθινὴν, τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ ἐν ἣ καταξιωθείημεν τῆς μακαρίας καὶ διηνεκοῦς εὐφροσύνης τε καὶ βασιλείας ἀπολαύειν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ...⁹⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

¹ Για σύντομη ιστορική επισκόπηση του Βυζαντινού Λειτουργικού Τύπου και πλούσια βιβλιογραφία, βλέπε R. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History*. American Essays in Liturgy (Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 1992).

² Λευιτ. 12:3: «καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ περιτεμεῖ τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας αὐτοῦ». Περισσότερα για την Ιουδαϊκή αυτή συνήθεια, βλ. *Χριστιανική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 10:310-311 και G. Kittel και G. Friedrich (επ.), *Theological Dictionary of the New Testament* 6:72-84.

³ Λουκ. 2:21.

⁴ Η Εθερία ή Εγερία ήταν πλούσια μοναχή, πιθανότατα από την Γαλικία, η οποία ήταν στους Αγίους Τόπους κατά τα έτη 381-384. Στο οδοιπορικό της, από το οποίο περίπου μόνο το ένα τρίτο σώζεται, περιγράφει μεταξύ άλλων την λειτουργική πράξη στην Εκκλησία των Ιεροσολύμων. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τις εισαγωγές στα: P. Maraval (επ.), *Égérie, Journal de voyage Sources chrétiennes* 296 (Paris 1982) – κριτική έκδοση, G. Gingras, *Egeria: A Diary of a Pilgrimage*. Ancient Christian Writers 38 (New York 1970), J. Wilkinson, *Egeria's Travels* (Westminster 1999³). Για ελληνική μετάφραση, βλ. *Νέα Σιών* 7 (1908) 109-121, 209-232, 533-547.

⁵ Δεν είχε ακόμη εισαχθεί ο εορτασμός των Χριστουγέννων στις 25 Δεκεμβρίου. Βλ. *Χριστιανική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 6:359-363, 12:350-354, T. Talley, *The Origins of the Liturgical Year* (Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 1991) 79-162, S. Roll, *Toward the Origins of Christmas*. Liturgia Condenda 5 (Kampen, The Netherlands: Pharos, 1995), S. Roll, "The Origins of Christmas: The State of the Question" στο M. Johnson (επ.), *Between Memory and Hope: Readings on the Liturgical Year* (Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2000) 273-290, M. Merras, *The Origins of the Celebration of the Christian Feast of Epiphany* (Joensuu, Finland: University of Joensuu Press, 1995), G. Winkler, "The Appearance of the Light at the Baptism of Jesus and the Origins of the Feast of Epiphany: An Investigation of Greek, Syriac, Armenian, and Latin Sources" στο M. Johnson (επ.), *Between Memory and Hope: Readings on the Liturgical Year* (Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2000) 291-347.

⁶ 1^η, 2^η και 3^η ημέρα στην Βασιλική του Αγ. Κων/νου, την 4^η στον Ελαιώνα, την 5^η στο ναό του Λαζάρου στη Βηθανία, την 6^η στη Σιών, την 7^η στη ροτόντα της Αναστάσεως, και την 8^η στο Σταυρό, στο αίθριο μεταξύ της ροτόντας της Αναστάσεως και της Βασιλικής του Κων/νου.

⁷ Γί' αυτό το λόγο, σύμφωνα με τον Π. Ρομποτή, τα προεόρτια των Θεοφανείων αρχίζουν στις 2 Ιανουαρίου. Βλ. Π. Ρομποτού, *Χριστιανική Ηθική και Λειτουργική* (Αθήνα 1869) 223. Βλ. *Μηναίο Φεβρουαρίου*, Έκδοση Αποστολικής Διακονίας, 1989, σ. 17: «Τῇ β' τοῦ αὐτοῦ μηνός. Προεόρτια τῶν Φώτων». Για την σημασία της Ογδόης Ημέρας, βλέπε Γ. Φίλια, *Η Εννοια της «Ογδότης Ημέρας» στην Λατρεία της Εκκλησίας* (Εκδόσεις Γρηγόρη: Αθήνα, 2003), και ειδικότερα για την εορτή της Περιτομής, σ. 224-230.

⁸ Athanase Renoux, *Le Codex Arménien Jérusalem* 121 *Patrologia Orientalis* 35.1, N. 163 (1969 - Εισαγωγή), και 36.2, N. 168 (1971 – κείμενο/γαλλική μετάφραση).

⁹ Διότι η Γέννηση/Επιφάνεια ακόμα εορταζόταν στις 6 Ιανουαρίου ως μια εορτή.

¹⁰ Renoux, *Le Codex Arménien* 168 (1971) [85] 223. Το Αρμενικό Λεξιόνάριο είναι μετάφραση Ελληνικών κειμένων στα Αρμενικά, που αντικατοπτρίζουν την ασματική λειτουργική παράδοση των Ιεροσολύμων στην αρχή του 5^{ου} αιώνα (417-439). Βλέπε Renoux, *Le Codex Arménien* 163 (1969) 169-188.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid, 225.

¹³ PG 40:215-225. *Clavis Patrum Graecorum* # 3260. Για την χρονολόγηση της ομιλίας (και κριτική έκδοση) βλέπε C. Datema, *Asterius of Amaseia: Homilies I-IV: Text, Introduction and Notes* (Leiden: Brill, 1970) 228-229.

¹⁴ PG 48:953-962. *Clavis Patrum Graecorum* # 4328. Τα έθιμα αυτά δεν σταμάτισαν με την επικράτηση του Χριστιανισμού, αλλά συνεχίζονταν και μέχρι τον 7^ο αιώνα, όπως φαίνεται και από τον κανόνα 62 της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Βλέπε Γ. Ράλλη, Μ. Ποτλή, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων* 2:448-452.

¹⁵ F. Cabrol, "Circumcision (fête de la)" στο *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* 3.2:1717-1728, εδώ 1717-1721. Βλέπε και Γ. Δέσβου, *Εγχειρίδιον της Χριστιανικής Αρχαιολογίας* (Αθήνα, 1913) 137-141, Π. Τρεμπέλα, *Λειτουργικοί Τύποι Αιγύπτου και Ανατολής* (Αθήνα: Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1993) 363, όπως και Β. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Αθήνα: Αστήρ, 1990) 314.

¹⁶ *Μηναίο Ιανουαρίου*, Έκδοση Αποστολικής Διακονίας, 1989, σ. 13.

¹⁷ PG 65:837-840. Σύμφωνα με το *Clavis Patrum Graecorum* # 5821 η ομιλία αυτή (ομιλία 22) είναι γνήσια. Βλέπε και J. H. Barkhuizen, *Proclus Bishop of Constantinople: Homilies on the Life of Christ* Early Christian Studies 1 (Brisbane: Australian Catholic University, 2001). Σύμφωνα όμως με την εισαγωγή στην Ελληνική Έκδοση της Πατρολογίας Migne τ. 65:ση', έχουν εκφρασθεί αμφιβολίες για τη πατρότητα της ομιλίας.

¹⁸ Μεταφράστηκε στα γεωργιανά από τα ελληνικά πιθανότατα στην Μονή του Αγίου Σάββα, και αντικατροπτρίζει την λειτουργική πράξη του ασματικού τυπικού των Ιεροσολύμων. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε H. Leeb, *Die Gesänge in Gemeindegottesdienst von Jerusalem (vom 5. bis 8. Jahrhundert)* Wiener Beiträge zur Theologie 28 (Wien: Verlag Herder, 1970) 21-36.

¹⁹ Michael Tarchnisvili, *Le grand Lectionnaire de l'Église de Jerusalem (v^e-viiie siècle)*. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 188-189, 204-205 (Louvain: Secrétariat du CorpusSCO, 1959-).

²⁰ Ibid 17-18, #65-73. Να σημειωθεί εδώ ότι τα παλαιοδιαθηκικά αναγνώσματα διαβάζονταν ακόμα εντός της Θείας Λειτουργίας. Το Λεξιόνάριο μας δίδει και τις αρχές μερικών ύμνων, οι οποίοι όμως είναι άγνωστοι.

²¹ Χειρόγραφο L. Βλ. Ibid, 17 κριτικό υπόμνημα.

²² Tarchnisvili, *Le grand Lectionnaire* 34-35, #196-198.

²³ Renoux, *Le Codex Arménien* [85] 223.

²⁴ Εισαγωγικά για το έργο αυτό, βλέπε J. B. Bury, "The Ceremonial Book of Constantine Prophyrogenitus" στο *Ecclesiastical History Review* 22 (1907) 209-227, 417-439.

²⁵ *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (Bonnae, 1829-1830). Jan. 1 I.24 (vol. 1: 136-139).

²⁶ PG 97:913-932. *Clavis Patrum Graecorum* # 8175. Το πλαίσιο της ομιλίας είναι η εικονομαχία.

²⁷ G. Garitte, *Le Calendrier Palestino-Géorgien du Sinaiticus* 34 (Xe siècle). Subsidia Hagiographica 30 (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1958) 43: "Circumcisio Domini, et memoria Basilii episcopi Caesariensis, et Octava Christi Nativitatis".

²⁸ G. Engberg; C. Höeg, and G. Zuntz (επ.), *Prophetologium*. Monumenta Musicae Byzantinae, Lectionaria (Copenhagen, 1939-1981), εδώ τόμος II.1 (1980) 68-71.

²⁹ Εδώ τα πρώτα δύο αναγνώσματα είναι της εορτής, ενώ το τρίτο είναι του Αγίου.

³⁰ «Μηνὶ ἰανουαρίῳ α', τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν νόμον ἢ κατὰ σάρκα περιτομή, καὶ μνήμη τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας. Τελεῖται δὲ ἡ αὐτοῦ σύναξις ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ». J. Mateos, *Le Typicon de la grande Église*. Orientalia Christiana Analecta 165-166 (Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1962-1963), εδώ τόμος 1:170.

³¹ Ibid κείμενο και κριτικό υπόμνημα.

- ³² A. Dmitrievskij, *Opisanie litugiceskix rukopisej xranjascixsja v bibliotekax pravoslavnago vostoka* (Kiev 1895) I: 208.
- ³³ EBE 788 του 12^{ου} αιώνας. Dmitrievskij, *Opisanie* I: 256-655, εδώ 370. Για κριτική έκδοση, βλέπε R. Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis*. Belfast Byzantine Texts and Translations 6.5 and 6.6 (Belfast: Belfast Byzantine Enterprises, 2000-2005). Βλέπε επίσης και την διδακτορική διατριβή του J. Klentos, "Byzantine Liturgy in Twelfth-Century Constantinople: An Analysis of the Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis (codex Athens Ethnike Bibliothekhe 788)." (University of Notre Dame, 1995).
- ³⁴ M. Arranz, *Le Typicon du Monastère du Saint-Sauveur à Messine*. Orientalia Christiana Analecta 185 (Roma: Pont. Institutum Orientalium 1969) 90, του έτους 1131.
- ³⁵ M. Arranz, *Le Typicon*, σ. 90.
- ³⁶ Απολυτικό εορτής στο Τυπικό της Μονής του Σωτήρος: «Ο θρόνω πυριμόρφω έν ύψιστοις καθήμενος ...»
- ³⁷ Το τυπικό του Αγίου Σάββα στις εκδόσεις των ετών 1545, 1577, 1643, 1685, 1691, και 1771.
- ³⁸ Η πρώτη έκδοση: *Τυπικόν Ἐκκλησιαστικόν* (Κωνσταντινούπολη, 1838). Τυπώθηκε στην Αθήνα το 1842 και πάλι στην Κωνσταντινούπολη το 1851.
- ³⁹ Γ. Βιολάκη, *Τυπικόν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας* (Αθήνα: Εκδ. Σαλιβέρου, α.χρ.).
- ⁴⁰ Η πρώτη έκδοση αναφέρει «εἰ βούλει» και στο δεύτερο αντίφωνο δίνει «Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ έν Ἁγίοις» και εισοδικό «Σῶσον ἡμᾶς ... ὁ ἀναστάς» για Κυριακή (έκδοση 1838, σ. 64-65).
- ⁴¹ Το *Τυπικόν της εν Αθω Ιεράς Μονής του Αγίου Διονυσίου* (Αγιον Όρος, 2004) σ. 148, αναφέρει: «Δεῦτε προσκυνήσωμεν ... σῶσον ἡμᾶς Ὑιὲ Θεοῦ, ὁ έν Ἁγίοις».
- ⁴² Το *Τυπικόν Μονής Αγίου Διονυσίου* σ. 148 ορίζει δύο αποστολικά και δύο ευαγγελικά αναγνώσματα, ένα ζεύγος της εορτής, και ένα του αγίου.
- ⁴³ Η πρώτη έκδοση δεν αναφέρει ειδική απόλυση (έκδοση 1838, σ. 65).
- ⁴⁴ Βιολάκη, *Τυπικόν* 138. Κωνσταντίνου, *Τυπικόν Ἐκκλησιαστικόν* (1838) 65: «οἶα ἡμέρα τύχοι».
- ⁴⁵ Λευιτ. 12:1-8. Βλέπε και *Χριστιανική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 11:951-953. Για τις έννοιες «καθαρός» και «ακάθαρτος» βλέπε G. Kittel και G. Friedrich (επ.), *Theological Dictionary of the New Testament* 3:413-431.
- ⁴⁶ Λουκ. 2:22, 24.
- ⁴⁷ Λουκ. 2:25-38.
- ⁴⁸ M. Aubineau, *Les homélies festales d'Hésychius de Jérusalem*. Subsidia Hagiographica 59 (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1978) 24 = PG 93:1468B = *Clavis Patrum Graecorum* 6565. Περισσότερα για το έργο αυτό βλέπε την υποσημείωση 55. Η έμφαση αυτή αντικατοπτρίζεται και στον τίτλο της εορτής στην δυτική λειτουργική παράδοση, όπου η εορτή ονομάζεται «purificatio». Επίσης ονομάζεται και «candelmas» λόγω της χρήσεως κεριών αυτή την ημέρα (περισσότερα για την χρήση αυτή, παρακάτω). Για την εορτή της Υπαπαντής στη Δύση, βλέπε επίσης K. Stevenson, "Origins and Development of Candelmas" στο Neil Alexander (επ.), *Time and Community* (Washington, D.C.: The Pastoral Press, 1990) 43-76 και B. Groen, "The Festival of the Presentation of the Lord: Its Origin, Structure and Theology in the Byzantine and Roman Rites" στο P. Post, L. van Tongeren, και A. Sheer (επ.), *Christian Feast and Festival: The Dynamics of Western Liturgy and Culture*. Liturgia Condenda 12 (Louvain 2001) 345-381 και την εκεί σχετική βιβλιογραφία.
- ⁴⁹ Mateos, *Le Typicon* 1:220.
- ⁵⁰ *Μηναιο Φεβρουαρίου*, Έκδοση Αποστολικής Διακονίας, 1990, σ. 13.
- ⁵¹ *Oxford Dictionary of Byzantium* 2: 961.
- ⁵² PG 110:777A.
- ⁵³ Βλ. σημείωση 5.
- ⁵⁴ Εγερία κεφ. 26.

⁵⁵ (1) PG 93:1468-1478 = *Clavis Patrum Graecorum* 6565 = Homily 1 (M. Aubineau, *Les homélies festales d'Hésychius de Jérusalem*. Subsidia Hagiographica 59 (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1978) 1:24-42. (2) = *Clavis Patrum Graecorum* 6566 = Homily 2 = Aubineau, *Les homélies festales* 1:61-74. (3) G. Garitte, "L'homélie géorgienne d'Hésychius de Jérusalem sur l'Hypapante" στο *Le Muséon* 84 (1971) 353-371. Η περίπτωση της ομιλίας του Αμφιλοχίου Ικονίου είναι λίγο διαφορετική, διότι ο εκδότης της κριτικής έκδοσής της ναι μεν υποστηρίζει την αυθεντικότητα της ομιλίας, αλλά ταυτόχρονα λέει ότι δεν εκφωνήθηκε στο πλαίσιο της εορτής της Υπαπαντής, διότι δεν είχε ακόμα καθιερωθεί η εορτή αυτή πέραν των Ιεροσολύμων. Επίσης αναφέρει ότι ο πρωτότυπος τίτλος της ομιλίας ήταν «Εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα καὶ Ἄνναν» ο οποίος έγινε «Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» όταν διαδόθηκε η εορτή πέραν των Ιεροσολύμων. Βλέπε C. Datema, *Amphilochius Iconiensis Opera* (Leuven: University Press, 1978) xiii-xiv. Για την ομιλία βλέπε σ. 36-73. = *Clavis Patrum Graecorum* 3232 = PG 39:44-60.

⁵⁶ Για την πατρότητα και χρονολόγηση των υποθετικά πρώιμων ομιλιών στην Υπαπαντή, δεν υπάρχει consensus. Βλέπε για παράδειγμα M. Aubineau, *Les homélies festales* 4, υποσημείωση 2. Οι ομιλίες του Κυρίλλου Αλεξανδρείας είναι στην πραγματικότητα αποσπάσματα από τα σχόλιά του στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο και όχι ομιλίες. Βλέπε PG 77:1040-1049 = *Clavis Patrum Graecorum* 5207 = Homily 12, *Clavis Patrum Graecorum* 5256.

⁵⁷ Tarchnisvili, *Le grand Lectionnaire* 35-36. Το Γεωργιανό Λεξιόνάριο μας δίνει και ορισμένα υμνολογικά στοιχεία. Για την ανάλυση αυτών των στοιχείων, βλέπε H. Leeb, *Die Gesänge im Gemeindegottesdienst von Jerusalem (vom 5. bis 8. Jahrhundert*. Wiener Beiträge sur Theologie 28 (Wien: Verlag Herder, 1970).

⁵⁸ Geoffrey Cumming, "The Liturgy of Antioch in the Time of Severus (513-518)" στο Neil Alexander (επ.), *Time and Community* (Washington, D.C.: The Pastoral Press, 1990) 83-103, εδώ 96-97. Για το κείμενο της ομιλίας 125 βλ. *Patrologia Orientalis* 29:247.

⁵⁹ E. Bickersteth, "John Chrysostom and the Early History of the Hypapante" στο *Studi bizantini e neoellenici* 8 (1953) 401-404. Για την σχετική ομιλία του Ιωάννου Χρυσοστόμου, βλέπε E. Bickersteth, "Edition with a Translation of a Hypapante Homily ascribed to John Chrysostom" στο *Orientalia Christiana Periodica* 32 (1966) 53-77. Υπάρχει και διδακτορική διατριβή πάνω στην εορτή της Υπαπαντής, δυστυχώς όμως ανέκδοτη: E. Bickersteth, "Hypapante, Studies in the Festival of the purification of S. Mary the Virgin in the Early Byzantine Church" (University of Oxford: D.Phil, 1951).

⁶⁰ PG 46:1152-1181 = *Clavis Patrum Graecorum* 3195. Στην ομιλία αυτή η εορτή χαρακτηρίζεται ως «Δεσποτική» (PG 46:1152B) και ως «πανήγυρις» (PG 46:1152B και 1168B).

⁶¹ Ἡ το έτος 542, σύμφωνα με τον Paul Maas και την Marjorie Carpenter: P. Maas, "Die Chronologie der Hymnen des Romanos" στο *Byzantinische Zeitschrift* 15 (1906) 1-44, εδώ σ. 9.). M. Carpenter, *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist. I: On the Person of Christ* (Columbia: University of Missouri Press, 1970) 35.

⁶² P.G. 108:488B.

⁶³ PG 110:777A.

⁶⁴ Ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* του σημειώνει ότι ο Ιουστινιανός: «τάττει δὲ καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος Ὑπαπαντὴν ἄρτι πρῶτως, ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἐορτάζεσθαι, ὥσπερ Ἰουστίνος τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, καὶ Μαυρίκιος οὐ πολλῶ ὕστερον, τὴν τῆς πανάγνου καὶ Θεομήτορος κοίμησιν κατὰ τὴν πεντεκαίδεκάτην τοῦ Αὐγούστου μηνός» PG 147:292A. Βλέπε Γ. Μπεκατώρου, «Ὑπαπαντή» στην *Χριστιανική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία* 11:951-953, και W. Pax, H. Brakmann, "Hypapante" στο *Reallexikon für Antike und Christentum* 16 (1994) 946-956.

⁶⁵ Όπως και των Χριστουγέννων από 6 Ιανουαρίου στις 25 Δεκεμβρίου, αφού ως βάση ημερολογιακού υπολογισμού είναι η εορτή του Ευαγγελισμού στις 25 Μαρτίου: "...Nunc, per hoc totum quod sancti patres et magistri ex sanctis libri perquisiverunt et prosecuti sunt et confirmarunt, nos omnes facimus haec festa: vicesima quinta martii Annuntiationem sanctae Deiparae, et in mense decembri vicesima quinta Nativitatem Christi Dei nostril ex virgine Maria, et sanctam Epiphaniam eius et Baptismum in mense ianuario sexta. *A Nativitate computemus sicut Lucas evagelista nos docet, quadragesima die quando sanctus Symeon accepit Dominum; et accidit illud februariosecunda, et nos facimus non quidem februario quarta decimasicut illi qui decrerant.* Nunc non quidem novum quid perquisivimus nos, sed a sanctis libris et patres magistri perquisiveruntet orthodoxi ab initio faciebant et nos etiam facimus et vobis quoque convenit perficere, ut simul magnificemus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum nunc et semper et a saeculo ad saeculum. Amen" (έμφαση δική μου). Van Esbroeck, "La Lettre de L'Empereur Justinien sur l'Annonciation de la Noël en 561" στο *Analecta Bollandiana* 86 (1968) 351-371, εδώ 362. Διορθώνει την ημερομηνία του γράμματος στο "Encore la Lettre de Justinien. Sa Date: 560 et non 561" *Analecta Bollandiana* 87 (1969) 442-444. Ο Van Esbroeck τοποθετεί την αλλαγή αυτή στο πλαίσιο των Χριστολογικών ερίδων γενικότερα, και του αγώνα κατά του Μονοφυσιτισμού ειδικότερα.

⁶⁶ P. Maas, "Die Chronologie der Hymnen" 9. Η Marjorie Carpenter, η οποία και ακολουθεί την χρονολόγηση του Maas, χρονολογεί το κοντάκιο της Υπαπαντής μεταξύ του 542 και 548: M. Carpenter, *Kontakia of Romanos*, 35-36. Για το κείμενο του κοντακίου, βλ. Paul Mass and C. A. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Genuina* (Oxford: Clarendon Press, 1963) 26-34, με ακροστιχίδα ΤΟΥΤΟ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟ ΕΠΙΟΣ, σ. 26. Για αγγλική μετάφραση, βλ. M. Carpenter, *Kontakia of Romanos*, 39-56.

⁶⁷ Paul Mass and C. A. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica*. 26-27.

⁶⁸ *Ibid*, 27.

⁶⁹ G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1969) 82-83.

⁷⁰ M. Higgins, "Note on the Purification (and Date of Nativity) in Constantinople in 602" στο *Traditio* 1 (1943) 409-410. Αναδημοσιεύθηκε αυτούσιο με παρόμοιο τίτλο: "Observance of the Purification in the East in the Seventh Century" στο *Archiv für Liturgiewissenschaft* 2 (1952) 81-83.

⁷¹ Mateos, *Le Typicon* 1:220-224. Constantinus Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*. I.27, 1: 147-156. Για τον λιτανευτικό χαρακτήρα του ασματικού τυπικού, βλέπε J. Baldwin, *The Urban Character of Christian Worship: The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*. *Orientalia Christiana Periodica* 228 (Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1987).

⁷² «Ἡ δὲ τοιαύτη σύναξις τελεῖται ἐν τῷ σεβασμίῳ οἴκῳ τῆς ἀχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῷ ὄντι ἐν Βλαχερναῖς» Mateos, *Le Typicon* 1:220.

⁷³ 8 Σεπτεμβρίου (*Le Typicon* 1:20), 21 Νοεμβρίου (*Le Typicon* 1:110), 25 Μαρτίου (*Le Typicon* 1:254).

⁷⁴ 26 Δεκεμβρίου (*Le Typicon* 1:158), 2 Φεβρουαρίου (*Le Typicon* 1:220), 15 Αυγούστου (*Le Typicon* 1:368).

⁷⁵ Σε υποσημείωση στο *Μηναίο Φεβρουαρίου*, Έκδοση Αποστολικής Διακονίας, 1990, σ. 14, αναφέρεται ότι «Ἄντι τοῦ ἀνωτέρου ἀναγνώσματος [Ἠσ. 19:1], τα χειρόγραφα ἔχουσιν ἕτερον ἐκ τοῦ 43 καὶ 44 κεφαλαίου τῆς προφητείας τοῦ Ἰεζεκιήλ».

⁷⁶ Στο Αρμενικό Λεξιανάριο, Προκείμενο δίδεται ο ψαλμός 97:3, στίχος 2, Αλληλούια, Ψαλμός 44:11-12

⁷⁷ Το Προκείμενο: Λουκ. 1:46-47, στιχ. 1:48 και Αλληλούια: Λουκ 2:29-30, στ. 2:31-32 εμφανίζονται για πρώτη φορά στο Προφητολόγιο (σ. 79) και στο Τυπικὸ της Μεγάλης Εκκλησίας (Mateos, *Le Typicon* 1:224).

⁷⁸ Mateos, *Le Typicon* 1:224.

⁷⁹ Σ. Μακρή, «Σύναξις (Λειτουργική)» στην *Χριστιανική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 11:556-557. εδώ 556.

⁸⁰ Dmitrievskij, *Opisanie* I: 407. Arranz, *Le Typicon*, σ. 118.

⁸¹ Dmitrievskij, *Opisanie* I: 412.

⁸² Arranz, *Le Typicon*, σ. 120-121.

⁸³ Βλέπε τον πολύ κατατοπιστικό πίνακα στο *Σύστημα Τυπικού των Ιερών Ακολουθιών του όλου Ενιαυτού του πρωτοπρεσβ. Κωνσταντίνου Παπαγιάννη* (Αθήνα: Έκδοση Αποστολικής Διακονίας, 2006) # 789, σ. 339.

⁸⁴ Dmitrievskij, *Opisanie* I: 407. Arranz, *Le Typicon*, σ. 118.

⁸⁵ Κωνσταντίνου, *Τυπικόν*, πρώτη έκδοση (1838) σ. 82: «Καταβασίαι, Χέρσον άβυσσοτόκον, μέχρις Η'. Είτα τα μεγαλυνάρια Άκατάληπτον εστί, μέχρι του, Λάμπρυνόν μου την ψυχήν, και ψάλλεται ή θ' εις ς '». Βλέπε και έκδοση του 1851:107. Βιολάκη, *Τυπικόν*, 171-172: «Καταβασίαι, Χέρσον άβυσσοτόκον, και ψάλλονται τα μεγαλυνάρια: Άκατάληπτον εστί...».

⁸⁶ Το αυτό ισχύει σε όλα τα τυπικά της Μονής του Αγίου Σάββα που είχαμε την δυνατότητα να εξετάσουμε: *Τυπικόν και τὰ Απόρρητα*, 1545, *Τυπικόν* 1577, *Τυπικόν* 1643, *Τυπικόν* 1685, *Τυπικόν* 1691, και *Τυπικόν* 1771. Αλλά στο *Τυπικόν της Μονής του Αγίου Διονυσίου* σ. 195: «Η τιμιωτέρα οὐ στιχολογείται αλλά ψάλλεται ή θ' ώδη μετά τών μεγαλυναρίων αυτής προηγούμενης τής στιχολογίας», προφανώς επιρρεασμένο από την σύγχρονη πράξη.

⁸⁷ "Vita Theodosii" στο E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis Text und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Litteratur* 49/2 (Leipzig: J.C. Hinrichs Verlag, 1939) 235-241, εδώ 236.

⁸⁸ PG 33:1176C-1204A. Για το αν όντως ανήκει στα έργα του Κυρίλλου Ιεροσολύμων, οι γνώμες διίστανται, αλλά τελευταίως θεωρείται αυθεντικό. Βλέπε *Clavis Patrum Graecorum* 3592 (του 1974) και στο *Supplementum* (1998).

⁸⁹ PG 33:1201B.

⁹⁰ PG 77:1041A. Έμφαση δική μου. Όλο το κείμενο της ομιλίας αυτής (PG 77:1040-1049) είναι προσαρμοσμένο από το κείμενο του υπομνήματος του Κυρίλλου Αλεξανδείας στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο, εκτός από αυτό που ονομάζω «ομιλιτική εισαγωγή», PG 77:1040D-1041A. Από το PG 77:1041B αρχίζει το δανεικό κείμενο. PG 77:1040-1049 = *Clavis Patrum Graecorum* 5207.1 = *Clavis Patrum Graecorum* 5256. Για το κείμενο του υπομνήματος, βλέπε *Κυρίλλου Αλεξανδείας* 25, Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερίου Μερετάκη, 2005) σ. 186, σειρά 26 και εξής.

⁹¹ M. Connell, "Just as on Easter Sunday: On the Feast of the Presentation of the Lord" που παρουσιάστηκε σε συνέδριο της North American Academy of Liturgy και αποτελεί κεφάλαιο από το προσεχές βιβλίου του στο λειτουργικό έτος. Τον ευχαριστώ που μου διέθεσε την εργασία αυτή προ της δημοσίευσής της και μου επέτρεψε να αναφερθώ σε αυτήν. Ο M. Connell είναι καθηγητής λειτουργικής στο St. John's University, Collegeville, Minnesota, Η.Π.Α. Από την άλλη πλευρά, ο H. Brakmann, καθηγητής λειτουργικής στη Βόννη, έχει υποστηρίξει ότι η χρήση των κεριών την ημέρα της Υπαπαντής έχει τις αρχές της στα Ιεροσόλυμα, όπου την ημέρα της Υπαπαντής κλήρος και λαός εν πομπή εξέρχονταν της πόλεως των Ιεροσολύμων προς την Βηθλεέμ, όπου και «απαντούσαν» το νήπιο Ιησού ερχόμενο στα Ιεροσόλυμα. Μετά την «απάντηση» επέστρεφαν στην πόλη, όπου τελούσαν την Θεία Λειτουργία. Η «απάντηση» αυτή ακολουθούσε τα πρότυπα υποδοχής επισήμου προσώπου. Βλέπε H. Brakmann, "Η Υπαπαντή του Κυρίου. Christi Lichtmess im frühchristlichen Jerusalem" στο H.-J. Feulner, E. Velkovksa, R. Taft (επ.), *Crossroads of Cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler*. *Orientalia Chistiana Analecta* 260

(Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 2000) 151-172. Βλέπε και Groen, "The Festival of the Presentation of the Lord" 345-381.

⁹² G. Garitte, *Le Calendrier Palestino-Géorgien* 149: "fête des lampes".

⁹³ *Τυπικὸν καὶ τὰ Ἀπόρρητα*, 1545, *Τυπικὸν* 1577, *Τυπικὸν* 1643, *Τυπικὸν* 1685, *Τυπικὸν* 1691, *Τυπικὸν* 1771.

⁹⁴ *Μηναίῳ Φεβρουαρίου*, Ἐκδοση Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1990, σ. 15.

⁹⁵ PG 46:1152-1181 = *Clavis Patrum Graecorum* 3195, ἐδῶ 1180Α καὶ 1181Α.